

Задругарство у Босни и Херцеговини

3

Да се правилно схвати развитак сељачког задругарства у Босни и Херцеговини, треба познавати, бар у главним линијама, прилике у којима се тада налазило босанско-херцеговачко сељаштво и његова привреда. Већ сам прелаз из материјалне привреде у новчану, како смо напред изнели, наметнуло сељаштву нове бриге, из којих су у даљем развитку настале све веће и веће невоље. Најгоре је било то што ни под старим режимом сељаштво није ослобођено преживелих терета прошлости, који нису били у складу с новим временом, па је и запошљавање сељаштва новонасталим приликама ишло тешко и прилично споро. Аустро-Угарска је у смислу члана XXV француског уговора од 13 јула 1878 од европских сила добила мандат да окупира Босну и Херцеговину (поред осталог да заведе ред и мор, да уклони верски раздор итд.) нарочито због тога да реши аграрно питање и да раскине несагласне аграрно-правне односе као остатке из прошлих времена. И она за 40 година своје владавине није доспела да ово питање реши, него је затечено стање продужила и уздржала се од таквих кодификаторних мера. Селферску наредбу, коју је издала турска влада 12 септембра 1859, и која претставља најбољи пример зај кодификације постојећег обичајног права, босанско-херцеговачка земаљска влада је реципиралила и г. 1878 поново промулгирала. Она се бранила (спом. Извештај, стр. 49) да је избегавала »да изда материјално-правне одредбе у аграрно-правним пословима већ и с тога разлога, да не претопи обичајно право у пуког обичајног права у кругу форму непромјенљивог обичајног права, те да тако отежа будући му развитак«. Да то није био прави разлог, најбоље се види из тога што је аграрно питање аустројска управа од почетка сматрала политичким питањем.

па су аграрне спорове решавале искључиво политичко-управне власти. Шта више судови, ако би неку парницу означили као аграрни спор, били су дужни да је «с мјеста одступе надлежној политичкој области». Спорове су решавали котарски претстојници у првој инстанцији, а земаљска влада у другој и последњој. Како су управне власти ове спорове просуђивале политички, то су и решења у већини била на штету кметова, чему је делимично допринело и непознавање језика, обичаја и животних прилика овдашњег народа са стране управних органа. На основу растегаљивог појма «обичајних права», аустријска управа је, оваквим поступањем, стварно легализирала многа аграрна права која фактично нису ни постојала, из чега су настали бројни аграрни спорови, који су и после рата пролазили кроз разне инстанције пре него су коначно решени. На тај начин, аустријска управа је аграрне односе још више замрсила, уместо да их реши. И тек под крај њене управе, г. 1911 донесен је у босанском сабору закон о факултативном откупу кметова, који, међутим, услед рата није имао великог ефекта, тако да је још г. 1918 у Босни и Херцеговини било око 100.000 кметовских породица.

И поред нерешених аграрних односа, јавни намети су постепено све више расли. Десетина, која је г. 1906 паушализирана, износила је г. 1882 К 4,202.000, а у г. 1905 К 8,919.000; порез на овце и козе у г. 1882 К 423.700, а у 1905 К 819.000, иако је број и оваца и коза мањи у г. 1905 него у 1882, итд. Сељак је плаћао многе намете: али агалук, обично трећину, држави десетину, тестарину, сточарину, земљарину, порез на зграде и др. Поред тога, сељака су теретиле и разне глобе, од којих су нарочито шумске остале у веома злој успомени. Често су и затвори препуни хапсеника због шумарине. И босански сабор је већ у почетку свога рада у неколико седница опширно расправљао о шумским глобама, док је народ и ове своје невоље, као што је чинио и са другим, изражавао десетерцем:

Телал ниче од јутра до мрака
Има а' ико у овом котару
Кога није Хирме оглобно
Оглобно или ухапсно.

Шумске глобе биле су у толико неправедније, што су код уређења грунтовнице г. 1883 велики комплекси шума (око 22.000 км²), те око 7000 км² пашињака, уписани у грунтовницу као државна својина, иако су дотада сељаци имали у шумама право дрварења, а на пашињацима право испаше. Тек постепено народ је кроз глобе и тамнице долазио до знања да је

изгубно једно своје животно право, које му је посредним и заобилазним путем одузето. Да је домаћем становништву учињена неправда постало је очигледно када је касније на бољој земљишта, нарочито у срезovima Бања-Лука, Дервента, Бос. Дубица, Бос. Градишка, Бос. Нови, Пријавор, Тешан, Жепча, Зеница и Зворник, земаљска влада почела насељавати стране колонисте, којима је до г. 1905 на 1817 породица подељена 21.892 хектара најбољег земљишта, док је за исто време на 2720 домаћих породица дата само 6968 хектара земљишта. Од подељеног земљишта највећи део отпада на раније селосне испаше, које су сељаци уживали као заједничку својину.

Нерешено аграрно питање и напуштање натуралног начина привређивања у вези с распадањем старих породичних задруга, поставило је село и сељаштво пред нове, дотада непознате проблеме. У првом реду настала је велика потреба за новцем, кога су сељаци требали за разне намете и глобе, за разне нове потребе које су временом настале, а каткад и за исхрану људи и стоке. Покаткад и сељацима су давали у зајам мање суме црквене општине и трговци, обично уз камату од 10—12%. Али црквене општине нису могле да удовоље свим тражењима, којих је било све више, па су сељаци узимали новац, ако су га уопште могли наћи, и под најтежим условима. О начину трговачког кредитирања сељака у овом времену има бројних примера о несавесном искоришћавању сељачког незнања и непросвећености, које је често сељак остављало без игде ичега. Многи случајеви избили су и у јавности, која их је оштрим речима осуђивала. Природно је да се у оваквим приликама јавила идеја о организацији сељачког кредита путем посебног сељачког задругарства и истакла као прека народна потреба, и то у вези с народним покретима који су око г. 1900 вођени и на осталим подручјима народног живота.

(Свршиће се.)

Тодор Крушевац.

Задругарство у Босни и Херцеговини

(Свршетак.)

4

Оснивање првих земљорадничких задруга у Босни и Херцеговини, које је, као и код градских задруга, извршено на професионалној и националној основи, није по времену ишло уредо код припадника свих трију група. Прву земљорадничку задругу у овим крајевима основали су Хрвати г. 1904 (Прва хрватска сељачка кредитна задруга у Орашју на Сави), Срби г. 1907 (Српска земљорадничка задруга у Штрпцима, срез вишеградски), муслимани г. 1911 (Прва муслиманска кредитна задруга у Шијама, срез тешањски). Али по развијености полова и постигнутим резултатима долази на прво место земљорадничко задругарство код Срба, код којих је у самом почетку с највише плана спроведен припремно-пропагандни рад за оснивање задруга.

Већ крајем деведесетих година прошлог века пропагирао је оснивање задруга као средство за привредно подизање и организовање ових крајева Савез српских земљорадничких задруга у Загребу преко листа »Привредник«, који је имао значајног утицаја на овдашње српско становништво. Захваљујући овом утицају, за задругарски рад задобивени су многи појединци, али стварних резултата у почетку није било, нити је могло бити. Задружна идеја добила је већи полет када је новоосновано друштво »Просвета« решило (г. 1903) да уз помагање школовања ђака ради и на привредном подизању и организовању народа. Већ на IV главној скупштини »Просвете«, која је одржана 21 августа 1905 г., закључено је да се због овога циља ради на оснивању земљорадничких задруга. У исто време, г. Шћепан Грђић, који је пре тога нарочито одлазио у Загреб да упозна задружни рад код загребачког Савеза, почео је у листу »Српска ријеч«, чим је покренут г. 1905, опсежну кампању за оснивање српских земљорадничких задруга, а објављене чланке издао је, заједно с нацртом правила за земљорадничке задруге, г. 1906 и у посебној књижици. Од тада је »Просвета«, развијајући преко својих пододбора и повереника живу акцију у народу, водила и финансирала цео рад на оснивању српских земљорадничких задруга, све до формирања Савеза, г. 1911.

Али у овом раду настале су одмах у почетку тешкоће, јер је »Просвета« дошла у сукоб са земаљском владом због пра-

шла задругa, koja su bila izrađena prema pravilima srpskih zemљoradничких задруга у Хрватској и Славонији. За оснивање земљорadничких задруга у овим крајевима биле су меродавне одредбе §§ 245—281 трговачког закона за Босну и Херцеговину од г. 1883 (оделак XI »О течевним и привредним задругама«), према којима је (§ 246) за оснивање задруга била потребна претходна дозвола земаљске владе (систем концесионирања, који је укинут г. 1921). Због система неограниченог јамства, земаљска влада није дозволила оснивање трију задруга које су биле пријављене, па је настојала да омете ову акцију односно да је ослаби. Карактеристично је да су управо у ово време оснивање »пољопривредне когарске задруге« иницијативом земаљске владе и под њеним дириговањем, па је вероватно и ово један од разлога што је влада ишла за тим да осујети или одложи оснивање земљорadничких задруга под српским именом. После трогодишње борбе, земаљска влада је најзад у септембру 1908 одобрила у целици предложена правила, која је »Просвета« г. 1911 штампала једнообразно за све задруге. Правила предвиђају неограничено јамство чланова, због чега појединац може бити члан само једне такве задруге. По угледу на Рајфајаснове задруге, задатак задруге је одређен веома широко: »да на темљу узајамности, то јест међусобне (заједничке) одговорности чланова, унапређује кредит, привреду и газдинство њихово«. Стога правила одређују да ће задруга: а) давати члановима повољне зајмове за њихове господарске потребе, набављати им пољопривредне справе, семење и све остало што је потребно за унапређивање господарства, а служи побољшању њиховог материјалног стања, као и умног и моралног развитка; б) бити им у свему на руди и помоћи у пословима заједничке производње и прераде, као и заједничке продаје пољопривредних производа и других продуката њиховог рада и труда; в) по могућности куповати земљу и препродавати је потребним члановима, као и кметовска селишта (читлуке) и тим начином откупљивати чланове-кметове; г) примати новчане улоге на штедњу од задругара и незадругара и тиме будити и ширити свест за штедњу уопште; д) од задругара тражити уредан и паметан живот и њ) помагати оснивање и других корисних привредних установа. Чланови су обавезни да уплате уписницу од 4 круне, удео од 10 круна, да неограничено и солидарно јамче, те да тачно уплаћују сталну недељну штедњу од 10 или 20 хелера (како закључи скупштина).

Иако је прва српска земљорadничка задруга у Штрпцима основана г. 1907, дакле пре него је земаљска влада одобрила правила, рад на оснивању ових задруга стварно је почео тек

г. 1909. До почетка светског рата основано је: 1907 г. 1 задруга, 1909 — 3, 1910 — 23, 1911 — 47, 1912 — 28, 1913 — 22, 1914 — 11, тако да је до почетка рата основано у Босни и Херцеговини 135 српских земљорадничких задруга.

На оснивању Савеза српских земљорадничких задруга у Сарајеву почело се радити већ у г. 1909, али је оснивачка скупштина Савеза одржана тек 8 маја 1911, а крајем године Савез је уписан у задружни регистар, тако да је с радом почео тек г. 1912. Тиме је »Просветин« пионирски рад на оснивању српских земљорадничких задруга био завршен и сав даљи рад прешао је на Савез. За рад око оснивања ових задруга и њиховог Савеза, »Просвета« је из својих редовних средстава утрошила 40.903 златне круне. Пре избијања рата у Савезу је било учлањено 128 задруга. Пословни удео Савеза износи 100 дина, а јамство чланица је двадесетоструко. Чим је почео рат, Савез и све задруге морали су обуставити рад. Свој рад Савез је обновио и наставио одмах после рата, и није приступио покрету осталих савеза за сједињење с Главним савезом српских земљорадничких задруга у Београду. У првој послератној периоди, Савез је развијао свој рад и напредовао све до избијања аграрне кризе у г. 1932. Због мораторија за земљорадничке дугове, послови Савеза су од тада пали на најмању меру, и Савез је имао да претурити један критичан период, у коме је ипак успео да ликвидира све своје старе дугове. Захваљујући помоћи државе, Савез је од прошле године почео поново да развија своје послове и да оживљује рад појединих задруга. На дан 30 јуна 1940 у чланству Савеза било је 140 задруга, од тога 127 кредитних, 4 воћарске, 3 набављачке, 3 житарске, 1 млекарска и 2 занатске.

После оснивања прве хрватске земљорадничке задруге у овим крајевима г. 1904 у Орашју на Сави, Хрвати су наставили рад на организацији земљорадничког задругарства. Г. 1908 било је основано 24 хрватских сељачких кредитних задруга, а г. 1914 — 40. Савез хрватских сељачких задруга у Сарајеву основан је тек после рата, 19 новембра 1919 г., као ревизијски савез, а задатак му је: организација и заступање интереса, ревизија, новчано (кредитно) и робно пословање. Пословни удео износи 25 дина, а јамство чланица је десетоструко. На крају пословне године 1927, Савез је имао у чланству 94 задруге, од тога 87 с неограниченим и 7 с ограниченим јамством, и укупно око 13.800 задругара. Од задруга, крајем г. 1927 било је: 89 кредитних, 2 набављачке, 2 млекарске и 1 осигуравајућа. Услед привредне кризе и мораторија за сељачке дугове, Савез је, као и српски, морао да смањи послове, тако да крајем г. 1939 има у своме чланству 71 задругу с укупно 5895 чланова — задругара.

Ми и наша деца

Kod muslimana, jedina je zadruga koja je pre rata (t. 1911) osnovana. Prva muslimanska kreditna zadruga u Šijaama, srez tешањски; она постоји и данас и учлањена је у Савезу српских земљорадничких задруга у Сарајеву. Одмах иза рата основано је неколико муслиманских земљорадничких задруга (3 у срезу тешањском и 1 у срезу грачаничком), а т. 1923 основан је и савез муслиманских земљорадничких задруга под именом »Средњи савез југословенских сељачких задруга« у Сарајеву, који је, међутим, убрзо ликвидирао. Од основаних задруга одржале су се само задруге у Шijaама и Луковици (грачанички срез), обе у чланству Савеза српских земљорадничких задруга у Сарајеву, док су остале земљорадничке задруге из тешањског среза паале под стечај или морале ликвидирати. Данас муслимани немају свога посебног земљорадничког задругарства ни савеза који би то задругарство унапређивао. Стога у најновије време друштво »Гајрет« (конференција од 16 и 17 новембра 1940) узима на се на пољу задругарства код муслимана исти задатак који је пре 35 година почела и извршила »Просвета« код Срба, с том разликом што је »Просвета« по довршеном послу сав даљи рад пренела на један посебни савез земљорадничких задруга, док »Гајрет« иде за тим да под паролом »Гајретово задругарство« окупи у једном савезу целокупно муслиманско задругарство.

Тодор Крушевић

Ми и наша деца

(Из књижицу Георга Гога: *Djeca umjetnici i Sovjetskom Savezu*).

... (једино деца) имају смелости да у великим потезима изразе оно што су видели и упамтила.

Г. Гог

Детињства ми имали нисмо. Бледи и испавани гледали смо људе око себе, станице и возове чађаве и адимљене. Црква поља као бакар, засуте ровове, празне и обрасле травом као гробови. И кукурузе кроз које, ноћу, стиже јесен кишина пробаљена као и ми. По читаве ноћи вукао се бежанија или још нека микра поља и стришке. Људале су се мале ватре од ватрета, засуђивало се лагано и са стравом. Осећали смо како се десно и лево од нас вуку кроз ноћ и поља читаве масе људи, како артиљерија лупа, звонци и псује, а ми